OLÁH TAMÁS

Ostorozni a múltat

Dramaturgi jegyzet Herceg János Nušić-fordítása elé

A második világháborút követően a jugoszláv hatalom kulcsfontosságú szerepet szánt a színháznak a vajdasági magyarság politikai és ideológiai átnevelése során. 1945 tavaszán egymás után alakultak újjá a városi és vidéki magyar kultúrkörök és kultúregyesületek a tartományban, a régi kultúrházak és színházépületek pedig újra megnyitották kapuikat. A néhány hónappal korábban még a szilárd jugoszláv államiságra nézve fenyegetőnek tartott, sőt olykor egyenesen fasisztának bélyegzett vajdasági magyar közösség kulturális identitásának mesterséges átstrukturálása olyan kiemelt fontosságú volt, hogy Szabadkán – ahol a helyi horvát és a magyar kisebbségnek is engedélyezték a színházalapítást – a Magyar Színház (a későbbi Népszínház) első állandó társulatának létrehozását egyenesen az állam központi költségvetéséből támogatták (VOLK 1990; 11–12). Az együttes 1945. október 29-én egy nagyszabású, háromnapos rendezvénysorozat keretében tartotta meg első bemutatóját[1], melyet azzal a nem titkolt szándékkal rendeztek meg, hogy „az egység és testvériség, az egyenlő jogok ünnepe" legyen (GÁL 1945; 3).

Fontos megjegyeznünk, hogy a két világháború között a Jugoszláv Királyság hatóságai betiltották a hivatásos magyar nyelvű színjátszást az országban, ami sosem látott lendületet adott a műkedvelő mozgalomnak, mely így rendkívül fontos szerepet játszott a nemzeti identitás megőrzésében (KÁICH 2016; 7). 1941 és 1944 között, amikor a mai Bácska jelentős része átmenetileg ismét Magyarország területéhez tartozott, a szabadkai színház épületét többnyire Szabó (Hangya) Márton főként zenés komédiákat, bohózatokat és mindenekelőtt operetteket játszó

társulata bérelte, mely jórészt a helyi Olvasókör (a későbbi Népkör) olyan műkedvelő színészeiből állt össze, akikhez budapesti hivatásos művészek is csatlakoztak. Többségük még a partizánok hatalomátvétele előtt elhagyta az országot, s az üresen maradt épületet a háború után elfoglaló új együttes már a korábbitól radikálisan különböző műsorpolitika jegyében volt kénytelen kialakítani repertoárját.

A korabeli tudósítások tanúsága szerint a háborút követő első években a Magyar Népszínház intézősége mindent megtett azért, hogy a „legkorszerűbb népi és demokratikus szellemű színműveket" szerezzék be (LATÁK 1945; 3). A színházat igazgató Laták István egy nyilatkozatában ki is emelte, hogy „[a] színügyi bizottság tisztában van azzal, hogy új, feltörekedett dolgozó rétegek is fogják látogatni ezt az új szellemű színházat, s ezért klasszikusokat is színre fog hozni azoknak a népi rétegeknek, akik eddig nem láthatták a színműirodalom régi remekeinek talán egyikét sem. A jugoszláv színműirodalom legjelesebbjeinek bemutatásával pedig az itt élő népek testvéri megértését fogja erősíteni" (LATÁK 1945; 3).

A jugoszláviai színházak repertoárját természetesen a Művelődési Minisztérium által megbízott hatalmi szervek hagyták jóvá, s ezzel biztosították, hogy csak az engedélyezett darabok kerülhessenek az ország színpadaira (VOLK 1990; 12). Az általános direktívákat azonban a szabadkai magyar társulat esetében képtelenség lett volna érvényesíteni, mivel a minisztérium által jóváhagyott szövegek magyarra fordítása túl lassan haladt, a munkák színvonalát pedig nem igazán tudták ellenőrizni. Ezért a Magyar Színház engedélyt kapott rá, hogy eltérjenek a meghatározott korpusztól, sőt még a magyar drámairodalomból is válogathattak. Persze ez nem jelentett túl nagy szabadságot, Latákék javaslatainak jelentős részét visszautasították, vagy további indoklást kértek arra vonatkozóan, hogy miképpen illeszkedik az adott mű a jugoszláv kultúrpolitika új irányvonalaihoz (VOLK 1990; 202–203).

Gerold László emlékeztet rá, hogy „a háború utáni repertoár igen fontos szempontja a letűnt múlt jogos és szükséges ostorozása, elmarasztalása volt. Egy-egy darab kiválasztását gyakran az határozta, meg, hogy milyen mértékben tartalmazza a múlt bírálatát" (GEROLD 1973a; 13). Mivel a jugoszláv (és jugoszláviai magyar) agitációs szövegek a soroza-

tos pályázatok ellenére sem jöttek létre a kellő ütemben, nem csoda, hogy igen korán a politikai szempontból semleges szórakoztatás került előtérbe. Gerold szerint a korabeli politikai bizottságok tagjai Branislav Nušić vígjátékainál aligha találhattak a honi színházak számára alkalmasabb műveket. Már a szabadkai társulat második bemutatója is egy Nušić-vígjáték, a *Gyanús személy* volt, s 1950-ig további négy Nušić-mű került műsorra. 1950. december 16-án mutatták be az eredetileg 1934-ben megjelent polgári komédiát, *A gyászoló család*ot, melyet Garay Béla állított színpadra, s Herceg János ültetett át magyar nyelvre. Meglepő módon a szabadkai bemutató után kilenc nappal, 1950. december 25-én a topolyai Járási Magyar Népszínház társulata – Vajdaság egy évvel korábban megalakult, második hivatásos együttese – is színpadra vitte Nušić komédiáját, s ami ennél is szokatlanabb: ennek az előadásnak is Garay volt a rendezője.

A *Híd*ban megjelent kritikájában Sulhóf József elmarasztalta az előbbi verziót, az utóbbival azonban – a fiatal, tapasztalatlan társulatra való tekintettel – sokkal elnézőbb volt. Szövege elején megjegyzi, hogy évtizedeken át tartotta magát a meggyőződés, miszerint Branislav Nušić drámai életműve annyira szorosan kötődik a szerb polgári és kispolgári miliőhöz, azaz annyira szűk és specifikus társadalmi réteget tesz a gúny tárgyává, hagy művei értelmezhetetlenek az e réteget jól ismerők környezetén kívül, „átültetésre, lefordításra nem alkalmasak, mert idegen környezetben elvesztik jellegzetességüket, szemléletességüket és érdekességüket is" (SULHÓF 1951; 86). Később – a múlt ostorozása jegyében – hozzáteszi, hogy véleménye szerint ebben a megállapításban inkább „a nušići gúnytól sújtottak rettegése és szégyenkezése nyilvánult meg", s a bírálók nem a művek irodalmi kvalitásait minősítették. A kor színházpolitikai viszonyainak ismeretében sokkal figyelemreméltóbb az az állítása, miszerint a polgári származású Nušić szívesen „tetszelgett magának" azzal, hogy a Jugoszláv Királyság színpadain a harmincas évekre egy sajátos „nušići játékstílus" alakult ki, s legnépszerűbb darabjaival valójában csak„tápot ad[ott] ennek a stílusnak, olcsó hatásokra töreked[ett] és nem törődd[ött] azzal sem, hogy az író nagy hatalommal és nagy erővel rendelkezik" (SULHÓF 1951; 86). Sulhóf szerint nem elég, hogy Nušić nem

vállalta a felelősséget, s nem élt „írói nagysága hatalmával", de alakjait is úgy formálta meg, hogy még ostorozásuk közben is mulattassa azokat, akiket kicsúfol, s„csak egy szűk kört találjon el és ne általában a kispolgári réteget" (SULHÓF 1951; 86).

Bár az ítész szerint Nušić komédiáiban nem érhető tetten a negyvenes és ötvenes évek fordulóján szinte megkövetelt, határozott és világos politikai állásfoglalás, de *A gyászoló család* jóval többet mond, mint amennyit a szerző tudatosan mondani akart. „Alakjai díszpéldányai, tömören összefogott figurái társadalmának és a kispolgári, sőt nyárspolgári világszemléletnek" (SULHÓF 1951; 86). S bár e tényt Garay Béla sikerrel a vajdasági magyar kispolgárság ellen fordíthatta volna, Sulhóf szerint ezzel a szabadkai magyar nyelvű bemutató adós maradt. A darabban ábrázolt viszonyrendszer és közeg megfelelő transzponálása nélkül találó szatírából egyszerű bohózat lett.

Majdnem huszonhárom évvel később, 1973-ban A *gyászoló család* volt az első olyan darab, melyet a Népszínház Magyar Társulata története során másodszor is színpadra állított. Ez az előadás különleges volt azért is, mert a főszerepet, Agaton szerepét ugyanúgy Szabó István játszotta, mint 1950-ben, és Godányi Zoltán is visszatért Trifun szerepében. Érdekes, hogy a produkciót rendező ifj. Szabó István a premier előtt egy vele készült interjúban arról beszélt, hogy a Népszínház társulatával bizonyára sikerül majd leküzdeniük „a legnagyobb nehézséget, a nyelvit". Mint fogalmazott: „Köztudomású […], hogy az író fő erőssége a nyelvben van, mi viszont magyar fordításban játsszuk a darabot" (BOGDÁNFI 1973; 14). A nyelvi tényezők fontosságára utalt az előadásról írott kritikájában Gerold László is, aki hibaként rótta fel, hogy az alkotók nem javították ki Herceg János sokszor magyartalan és nyelvi pongyolaságokkal teli fordítását (GEROLD 1973b; 14).

Vitatható azonban, hogy a darabban beszélt szerb nyelvváltozat valóban annyira specifikus-e, hogy annak humorát a fordítások képtelenek volnának visszaadni, vagy pedig a nušići komédia sajátos dramaturgiája az, mely idegenül hat a (vajdasági) magyar színpadokon, sőt már a hetvenes években is avíttnak számíthatott. Nušić vígjátékainak cselekményében ugyanis rendkívül kevés a bonyodalom. A szereplők viszonyai

hamar világossá válnak, s gyakorlatilag végig változatlanok maradnak. Ha zajlanak is összeütközések, ezek szinte kizárólag bohózati elemek maradnak, és – Sulhóf szavaival élve – „a kibontakozás annyira természetes, annyira magától adódik, hogy szinte nélkülözi a drámai elemeket" (SULHÓF 1951; 86).

Gerold László meglátása szerint Nušić vígjátékai a moliére-i és a feydeau-i komédiák „közötti út felén" helyezkednek el (GEROLD 1973b; 14). S bár hasonlóan kiforrott technikával íródtak, mint a francia klasszikus szerzők darabjai, egyrészt hiányzik belőlük az a mélység, mely Moliére karaktereit jellemzi, másrészt viszont Feydeau darabjaival ellentétben inkább a jellem-, mintsem a helyzetkomikumok mechanizmusait használják fel. Különösen igaz ez *A gyászoló család*ra. „Épp e kettősség miatt okoz fejtörést a darab megjelenítése" – írja Gerold, majd hozzáteszi, hogy a színrevitel során minden azon múlik, hogy az alkotóknak sikerül-e pontosan megtalálniuk „a kétféle ábrázolás közötti mértéket" (GEROLD 1973b; 14).

Hetven évvel az eredeti magyar nyelvű bemutató, és negyvenhét évvel a legutóbbi szabadkai feldolgozás után Andrej Boka rendezővel és a Népszínház Magyar Társulatának színészeivel az alapjaitól konstruáltuk újra *A gyászoló család* szerkezetét (bemutató: 2020. október 29-én), ám folyamatosan szem előtt tartottuk a nušići komédia hatásmechanizmusait. Az eredetileg három felvonáson keresztül zajló cselekményt a leglényegesebb cselekvésaktusokra redukáltuk, és a drámai struktúrát kirajzoló motívumhálónak is csak a legalapvetőbb elemeit tartottuk meg. Nušić szatíráját tizenkét képbe sűrítettük össze, a gyászoló rokonság felszínesebben megfogalmazott alakjait – főként a feleségek szerepeit – összevontuk. Kilenc helyett változatunkban ezért csak öt családtag jelenik meg, ám rendkívül fontos volt számunkra, hogy a színészekkel való közös munka során megtaláljuk és pontosan megfogalmazzuk karakterjegyeiket és motivációikat, mivel ezek az eredeti szövegben sok figura esetében nem fejthetőek fel vagy túlontúl általánosak. Az előadásszöveget a Népszínház színészeinek tematikus improvizációiból építettük fel. Bár Herceg János fordításából indultunk ki, az élő helyzeteknek – és a szabadon kezelt alapszövegnek – köszönhetően a textus igen hamar a ma beszélt nyelvváltozatra módosult. A színpadon csak néhány mon-

dat hangzik el az eredetiből, melyet 1951-ben ugyan alacsony példányszámban megjelentetett az újvidéki Testvériség–egység kiadó, de ma már e kiadvány gyakorlatilag elérhetetlen. A kerek évforduló és az újbóli bemutató kiváló apropót kínál a dráma egy részletének újraközléséhez, s ahhoz, hogy az olvasók maguk is meggyőződhessenek Nušić mesterségbeli tudásáról, s a fordítás nyelvi erényeiről vagy épp hiányosságairól.

FORRÁSOK

b-s [BOGDÁNFI Sándor] (1973): Huszonhárom év után felújítva. Nušić A gyászoló család c. műve a szabadkai színpadon. *Magyar Szó,* 1973. 04. 21., 14.

gl [GÁL László] (1945): Szlávok és magyarok találkozása az eszmebarrikádokon. *Magyar Szó,* 1945. 11. 1., 3.

GEROLD László (1973a): Aktuális színháztörténet. Ma ismét bemutatásra kerülő Nušić-mű 23 évvel ezelőtti visszahangjáról. *Magyar Szó,* 1973. 04. 21., 13.

GEROLD László (1973b): A gyászoló család. Évadzáró bemutató a szabadkai magyar színpadon. *Magyar Szó,* 1973. 05. 26., 14.

KÁICH Katalin (2016): A hivatásos magyar nyelvű színjátszás kezdetei (1945–1950). In Uő: *A színész és a színjáték dicsérete*. Életjel Könyvek 166., Szabadka, 7–69.

LATÁK István (1945): A Vajdasági Magyar Színház megszervezése. *Szabad Vajdaság,* 1945. 09. 23., 3.

SULHÓF József (1951): A gyászoló család. Nusics-bemutató a szuboticai és topolyai Magyar Népszínházban. *Híd,* 1. 86–91.

VOLK, Petar (1990): *Pozorišni život u Srbiji 1944/1986*. Institut za pozorište, film, radio i televiziju Fakulteta dramskih umetnosti, Beograd

JEGYZETEK

[1] Október 27-én a Szabadkai Filharmonikusok adták elő Beethoven V. szimfóniáját és az Egmont-nyitányt Željko Straka vezényletével, október 28-án a szabadkai Horvát Népszínház mutatkozott be Mirko Begović *Matija Gubec* című tragédiájával, mely a magyarul Gubecz Mátéként ismert horvát szabadságharcosnak, a horvátországi parasztháború (1572–1573) vezérének történetét dolgozta fel, október 29-én pedig a Magyar Népszínház mutatta be Balázs Béla *Boszorkánytánc* című partizándrámáját Pataki László rendezésében.